Praha mezi mýtem a historií I. Město jako symbol

VÁCLAV PETRBOK

Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha (Česko)

V listopadu 1815 zval pruský emigrant před Napoleonem a dočasný pražský rezident, historik Karl Ludwig von Woltmann, těmito slovy do Prahy Johanna Wolfganga Goetha: *„Velkolepostí pohledu se naší Praze nevyrovná žádné město Němců. Dodal bych, že po Římu a Jeruzalému, jemuž se prý naše město podobá, žádné jiné není tak obsažným a památným dokumentem historickým. Neopomiňte přijet a číst jej s námi. (…) Váš pohled objeví mnohý poklad nedosti ceněný, utřídí mnohou věc, a tak Vaše přítomnost i po této stránce zanechá blahodárné účinky. Hlavní věc však je, že nerozumíme zplna starým městům německým, neznáme-li podrobně toto staré město, jež Němci a Slované s národní řevnivostí zbudovali a oživili, zčásti pak rozbořili a zpustošili.“*[1]

Jak známo, Goethe i po tomto naléhání se do Prahy nevypravil; Praha i většina *„starých dobrých Čech“*, které – s výjimkou západočeských lázní a Adršpachu – nikdy nenavštívil, se mu tedy stala zajímavými pouze *„popisem, zobrazením“*, jakožto i *„podáním a pověstmi… nanovo zajímavými“*[2], jak píše Woltmannovi o tři měsíce později. Jak je však zřejmé, tato zprostředkovaná zkušenost Goethovi mohla zcela postačovat. Klíč k žádoucímu poznání nemusel být tedy podmíněn její návštěvou, jak se dozvídáme z dalších dobově četných výroků, zcela jistě byl však podmíněn žádoucí „znalostí“ jejich dějin. I Karel Vladislav Zap píše ve svém *Průvodci Prahou* v roce 1848: *„Protož také každý Čech, který svůj národ ctí, svatou úctu k památkám chovati má, a každý by nadšen býti měl povinností, která nám přikazuje, šetřiti jich a o jejich zachování pečovati… Kdyby dnes Prahy nestálo, neměli bychom nejdůležitějšího svědka minulosti české, a veliká naše historie byla by jen psanou knihou, která jako všecko, co se jenom duchem ponímá, rukou však hmatati nedá, hloublákům jen široké pole pochybností poskytuje.“*[3] Historie Prahy či lépe řečeno chtěná představa o historii Prahy a artefakty s ní spojené a jejich konfrontace s neutěšenou současností jsou klíčovým tématem naprosté většiny beletristické tvorby, která se pražskými motivy v této době zabývá[4]. Tato konfrontace odkazuje k Eliadeho mýtickému myšlení o kosmických cyklech, a sice v tom smyslu, že současný historický okamžik (bez ohledu na chronologické zařazení) představuje vzhledem k předchozím historickým okamžikům, „zlatým“, „stříbrným“ věkům úpadek. Znehodnocení současného okamžiku však nelze považovat pouze za pesimistický rys, spíše naopak. Ve zhoršová-

[1] V. Schwarz (ed.): Město vidím veliké, Praha 1940, s. 189-190.
[2] V. Schwarz (ed.): Město vidím veliké, Praha 1940, s. 190.
[3] K. V. Zap: Průvodce Prahou, Praha 1848, nestr. předml. (s. 2). V německé verzi tohoto průvodce (K. W. Zap´s Wegweiser durch Prag. Aus dem Böhmischen Manuskripte übersetzt v. Ludwig Ritter von Rittersberg, Prag 1848) předmluva příznačně chybí.
[4] Právě v diskusích týkajících se metod kulturní sémiotiky a nového historismu je doceňována beletristická tvorba rovněž jako část všeobecného kulturního „přediva“ (textum“) s jistými vlastními zákonitostmi jako součást kontextového „zapletení“. Toto „zapletení“ by se rozhodně nemělo chápat – jak dokazují např. Moritz Csáky a Richard Reichensperger – jako pouhé zrcadlení sociálních, politických a kulturních proměn v textu. Jako znak může totiž umělecké dílo mít např. metaforický, nebo jiným způsobem pouze nepřímý vztah. Tento příspěvek se tedy pokouší ukázat, jak fenomény každodenního prostředí (v tomto případě celý komplex otázek spojených s dvojjazyčnou realitou pražského prostředí 19. a 20. století) byly pojímány také ve vybraných textech tzv. „vysoké kultury“. Srov. Moritz Csáky / Richard Reichensperger, Einleitung, in: Moritz Csáky / Richard Reichensperger, Literatur als Text der Kultur, Wien: Passagen-Verlag 1999, s. 17-18.

ní současné situace mohla alespoň část čtenářů či posluchačů vidět známky regenerace, která musí bezvýhradně následovat, syndrom mesiášského *illud tempus*, výzvu k činu.[5] Na symbolech totiž často lpí polozapomenuté zážitky, představy a praktiky, jejíž původní smysl bývá znovu re-formulován, re-konstruován a stanovován[6]. Symbol tedy apeluje v první řadě na naše pochopení, na možnost scénického pochopení a imagince. Praze, jako kdysi městu – centru, městu – středu českého života politického, společenského a kulturního, tak připadla úloha i posvěcení jako důležitého města probouzejícího se národního života Čechů, neboť řečeno „humbugem českým v ní není kamene, aby nebyl pokropen krví našich předků“[7].

Jaká úloha připadla v první polovině 19. století těm druhým, tj. německojazyčným obyvatelům Království českého? Pokud budeme považovat každý literární čin v Čechách první poloviny 19. století činem, který českou historii re-konstruoval pro potřeby současnosti a zakládal argument pro budoucnost, možná právě tento moment hrál roli v počáteční přitažlivosti „české kultury“ pro české Němce, kteří se zcela přirozeně počítali za součást velké německojazyčné kultury, německého *Kulturnation*[8]. Vstoupit do českého světa jim dávalo šanci individuálním zásahem mnohem zásadněji proměnit celek, zapsat se na věčné časy v jeho análech. Tedy jim to umožnilo vytvářet nejen dílčí motiv, ale spoluvytvářet „svět“, jakkoliv jen „český“[9].

Pokusíme-li se analyzovat symbol Prahy v beletristické produkci dlouhého 19. století, je užitečné všímat si například toho, jak město v literatuře vystupuje. Se symbolem, symboly Prahou se lze v literatuře setkat:[10]

a) jako s objektem (a to v průvodcích, odborné – nejen historické – literatuře o městě, korespondenci, do jisté míry i ve fikčním světě románu a povídky)

b) jako s prostředím (a to především ve fikčním světě prózy a dramatu)

c) jako s postavou (a to především ve fikčním světě poezie a prózy).

Tyto postupy se zpravidla kombinují. Výše uvedený úryvek z korespondence Woltmanna Goethovi, ale i z tzv. naukové literatury, tedy dobového Zapova průvodce, o tom výmluvně líčením pražského „genia loci“ svědčí. Zkrátka díla inklinující k umělecké

---

[5] Mircea Eliade, Mýtus o věčném návratu, Praha 2003, s. 87.

[6] Bedřich Loewenstein: Symbole, Mythen, nationale Integration. Anmerkungen zum Thema „Historische Feldbeherrschforschung“, in: Eva Behring – Ludwig Richter – Wolfgang F. Schwarz, Geschichtliche Mythen in den Literaturen und Kulturen Ostmitteleuropas, Stuttgart 1999, s. 23-31, zde zde s. 27.

[7] Květoslava Neradová (ed.): Praha našich snů. Praha 1980, s. 156. Citovaný výrok zprostředkoval českému publiku Vilém Mrštík svým vášnivým výpadem Bestia trimphans (1897/přetisk 2000, s. 3/) proti asanaci Starého a Židovského Města.

[8] Georg Bollenbeck: Bildung und Kultur. Glanz und Elend eines deutschen Deutungsmuster. Frankfurt/M. – Leipzig 1994 (zde i o nejasné hranici – v českém (böhmisch) prostředí později tak fatální – mezi Kulturnation a Staatsnation).

[9] Touto úvahou rozvíjím myšlenku Vladimíra Macury zformulovanou ve studii Die Beziehung zur deutschen Kultur als kulturbildender Faktor auf dem Höhepunkt der tschechischen Nationalen Wiedergeburt, in: Beiträge zur Literatur und Geschichte der Tschechischen und slowakischen nationalen Wiedergeburt, Leipzig 1977, s. 70-80, zde s. 70-71. – K německému „prodynastickému a říšskému“ obrazu Prahy, aktualizovanému v době napoleonských válek (zejm. u Clemense Brentana a jeho Gründung Prags, resp. v době restaurace u Grillparzerovy Libusse, ale i u výše zmíněného Karla von Woltmanna) srov. Oskar Seidlin: Prag: deutsch-romantisch und Habsburgsch-Wienerisch, in: Winfried Kudszus / Hinrich Seeba (ed.), Austriaca: Beiträge zur österreichischen Literatur, Tübingen 1975, s. 201-229. – Vděčným tématem pro samostatnou studii by mohla být rovněž symbolizace Prahy ve slovenském písemnictví (sborník Pražské inšpirácie slovenských spisovateľov – Praha v zrcadle slovenských spisovatelů (ed. Emil Charous, Praha 2001) by se jistě dal rozhojnit o další doklady, které by mohly zproblematizovat až snad příliš Charousem jednoznačně proklamovanou slovensko-českou kulturní harmonizaci.).

[10] Pro účely této práce jsem využil, opravil a doplnil důmyslnou klasifikaci Daniely Hodrové, Město, in: Táž, Místa s tajemstvím, Praha 1994, s. 94-108, zde s. 94.

literatuře přesahují čistě referativní objektový charakter města. Stejně tak i básně, povídky či lokální frašky první poloviny 19. století či později romány nebo náročnější dramata 2. poloviny 19. století a fin de siècle nemohou představovat Prahu pouze jako objekt, ale rovněž jako kulisu a prostředí, který utváří, dynamizuje, „ozvláštňuje“ děj.

Například Šebestián Hněvkovský v básni *Na Prahu* (1841) město sice apostrofuje hněvivými slovy: *„Praho, tvému duchu nerozumím! / Hlásáš pouhé všesvětectví, nebaví to národního ducha / (…)“*, ale zároveň mu žádoucí zacílení jeho dalšího směřování (*„Tvoje činnost vydobude vzniky, / citnost společenstva zkřísí mysl*“) zdůvodňuje jeho okolním koloritem, nabývajícím emblematické platnosti Arkádie, země zaslíbené *„Tvoje okolí jest romantické, / tam mě toky čisté, stinné břehy,/ bujná luka, skvělé chlumky vábí, / v zahradách se všeliké skví réví, v křovích prozpěvují ptactva davy,/ jaré dítky se tam probíhají,/ panuje tam činnost, hbitost, bodrost,/jará věčně příroda tam vládne, / z ní se jasný národní duch vine, /mluva, zpěvy národní se slyší,/vlastenským vše naplněno duchem.“* [11]

Postupně však dochází k vyhraněnějšímu pozitivnímu prožívání soudobé Prahy. Vladimír Macura však ve své studii *Obraz Prahy v české obrozenské kultuře* usuzuje, že obraz reálné Prahy, tak jak ho rozvíjela zvláště léta třicátá a čtyřicátá, nebyl pro kulturní typ českého obrození ničím samozřejmým a konečně ani reálným. Jinak řečeno: jungmannovská představa Prahy byla odlišná, podřizovala se potřebám obrozenské ideologie a nikoliv *„agresivní, životaschopné a rychle se vyvíjející městské skutečnosti“*[12]. Na jedné straně je tedy Praha zachycena prostřednictvím „realistických“ žánrových obrázků (např. J. K. Tyla v Česká včela a Květech či Klemense von Weyrothera v příloze Prag – Beiblätter zu Ost und West) a publicistických textů (např. A. Müllera, S. W. Schiesslera, R. Glasera v Bohemii, Panorama des Universums aj. a J. N. Štěpánka či Josefa Lindy v České včela a Vlastenském zvěstovateli). Na druhé straně – a to v českém i německojazyčném písemnictví – vytváří symbol Prahy celá řada emblémů, organizovaná na základě metonymie. Uvedu některé z nich. Je to především Vyšehrad, odkazující na Libušin zakládací mýtus Prahy a sídlo Přemyslovců (již Rukopis zelenohorský měl stvrdit jeho legitimitu, dále slavná Ebertova báseň *Vission am Wyschehrad* z 1824 či epos *Wlasta,* 1829)[13], dále je třeba zmínit Hradčany, resp. katedrálu sv. Víta jako spojení církevní a světské moci (např. Máchova próza *Návrat*, 1834 a *Auf dem Hradschin, oder Kaiser Rudolf II. und seine Zeit. Historisch-romantisches Gemälde* z 1856 Eduarda M. Oettingera), Kamenný most[14] spojující Hradčany a Malou Stranu se Starým a Novým Městem jako symbol časové i lokální kontinuity (v Tylově próze *Vidění na mostě*, 1837 stejně jako později v básni *An der Brücke* novoromantika Hugo Saluse). Proč se jedná o atributy odkazující ke stavebním památkám? Podle Michaely Marek je „architektura totiž – při veškeré své kulisovosti – neklamným výrazem, šifrou společenských hodnot“, a je jedno, zda hovoříme o barokní vesnici stejně jako o chatové kultuře či dnešních mohutných nemocnicích. Mohutnost architektury bývala rovněž používána jako demonstrace symbolu

[11] Šebestián Hněvkovský: Na Prahu, Nové básně drobné, Praha 1841, s. 10-11.

[12] Vladimír Macura: Obraz Prahy v české obrozenské kultuře, in: Milena Freimanová (ed.), Město v české kultuře 19. století, Praha 1983, s. 153-167, zde s. 156.

[13] K širšímu kontextu kultu Libuše a Vyšehradu srov. Waltraud Heindl, Idole und Erinnerung. Gedanken zu (religiösen) Mythen in Zentraleuropa, in: Moritz Csáky (Hg.), Pluralitäten, Regionen und kulturelle Codes, Innsbruck – Wien – München – Bozen 2001, s. 31-48, zde s. 42, nebo podstatně Růžena Grebeníčková, K polaritě Hrad/Vyšehrad v české a německy psané literatuře, Kritický sborník 17 (1997/1998), s. 35-42.

[14] K širšímu pojetí pražských mostů jako kulturních komplexů a jejich symboliky srov. Marek Nekula, Pražské mosty a národní diskurs, in: Dalibor Tureček / Zuzana Urválková (vyd.), Mezi texty a metodami, Olomouc 2006, s. 323-344.

moci.[15] Vedle lokalit, kde se soustřeďoval soudobý zábavný život (Na Slamníku, Hvězda, Barvířský ostrov), jsou s Prahou od této doby dodnes spojovány i atributy, které ji hodnotově označují a vytvářejí tak příslušný rétorický potenciál pro publicistiku a krásnou literaturu. Připomenu jen několik z nich: epiteton „stověžatá“ čili „hunderttürmig“ snad jako kalk latinského „centumturritus“ se vyskytuje snad již od 20. let 19. století, „hlava“ (království) jako překlad již středověkého „caput regni“ se ve větší míře šíří již od konce 18. století, snad neproslulejší označení „zlatá“, „goldene“, „aurea“ použil poprvé novolatinský básník Petr Capella jako výraz jejího bohatství spojeného s císařskou rezidencí Rudolfa II.[16] A navíc „trojměstá Praha“ a její „palác“, „chrám“, který „svou ctí sahá až do říše hvězd“, jak poprvé použil tohoto příměru novolatinský básník, mistr Karlovy univerzity Mikuláš Troilus Svatopolský (1615)[17], vzbuzuje jakožto soubor emblémů s minulostním příznakem „svaté místo“, tedy podle Eliadeho výkladu dotyk světa zdejšího, reálného a světa ideálního, v našem případě „světa obrozenských idejí“.[18]

Tento obrozenský obraz Prahy jako sankta s celým komplexem atributů a emblémů, z nichž jsem zde mohl zmínit jen některé, umožnil svým krajně obecným rázem jejich pružnou dobovou aktualizaci v českojazyčné literatuře v průběhu celého 19. století; exemplární případ výskytu takřka všech zmiňovaných atributů je báseň Svatopluka Čecha *Praha* z roku 1880 („*Jsouc minulosti slavné věstitelkou, / Velkosti, síly, udatnosti lví, / i budoucnost si dobuď slavnou, velkou, / pod práce zdárné světlou korouhví*“[19]). Tyto emblémy jsou však četné i v politicky angažované poezii 20. století, ne náhodou i ve chvílích národního ohrožení (např. u Jaroslava Seiferta v básnické sbírce *Světlem oděná* z 1940 nebo u Františka Halase v básni *Vyšehrad* ze sbírky *Časy*, 1939).

V německojazyčné literatuře české provenience však postupně od konce 40. let do konce let 60. přestávají být naznačené historické emblémy Prahy konotovány souladným způsobem s naznačeným výkladem české provenience. Zastavím se zvláště u symbolu Vyšehradu a Hradčan, mocenskopoliticky exponovaných motivů spjatých s počátkem a vyvrcholením české státnosti. Jakkoliv do beletrie se čím dále tím více přenášel spor historiků o primordialitu, resp. o tzv. „Kulturträgertheorie“, tedy o zdůrazňování německých kořenů kultury a civilizace v Praze, jednotlivé protagonisty dvou nejznámějších německých elegizujících historických románů s pražskou tematikou Prahy to antagonisticky zatím nutně nevykreslovalo černobílým způsobem.

Kadet vyšehradské posádky, pozdější proslulý rakouský spisovatel Ferdinand von Saar ve své prvotině *Innocens* (1866) tak podává jímavý osud starého a chudého českého kněze paralelním elegickým způsobem k *„vážné, ponuré vyšehradské citadele a zádumčivému klidu“*[20], ovšem v kontrastu s *„třpytnou Vltavou … kolem přívětivých domů podolských a kolem drobících se trosek hradu Libušina… směrem k starému českému královskému městu, k zahnědlému moři domů s vířícím kouřem“*[21]. V cyklu *Vyšehrad* (1880) Julia Zeyera je oproti tomu takřka in nuce předvedeno dobové úsilí lumírovské generace o

[15] Bedřich Loewenstein: Animal symbolicum?, in: Bedřich Loewenstein, My a ti druzí, Brno 1997, s. 107, konkrétně k architektuře Michaela Marek: „Monumentalbauten“ und Städtebau als Spiegel gesellschaftlichen Wandels, in: Ferdinand Seibt (Hg.), Böhmen im 19. Jahrhundert, Frankfurt/M. – Berlin 1995, s. 200.
[16] Hana Svatošová, „Zlatá slovanská Praha“. Slovanství ve slovech a skutcích pražské samosprávy, in: Zdeněk Hojda / Roman Prahl (vyd.), Slavme slavně slávu Slávóv slavných: Slovanství a česká kultura 19. století, Praha 2006, s. 160-171, zde s. 160, pozn. 1.
[17] Květoslava Neradová (ed.): Praha našich snů, Praha 1980, s. 48.
[18] Vladimír Macura: Obraz Prahy v české obrozenské kultuře, in: Milena Freimanová (ed.), Město v české kultuře 19. století, Praha 1983, s. 161, Mircea Eliade, Posvátné a profánní, Praha 2003, s. 19.
[19] Svatopluk Čech: Praha (1884), in: Svatopluk Čech, Sebrané spisy XIX, Praha 1905, s. 253.
[20] Ferdinand Saar: Innocens, in: Ladislav Drůbek (ed. a př.), Pražské motivy, Praha 1940, s. 159.
[21] Ferdinand Saar: Innocens, in: Ladislav Drůbek (ed. a př.), Pražské motivy, Praha 1940, s. 164.

epickou poezii analogickou re-konstrukcí národní české mytologie, propracované do příznačných detailů (včetně polobožského původu hlavních hrdinů), která byla dovedena až do konce dívčí války. O něco dříve vzniklo koneckonců i německojazyčné libreto Josefa Wenziga k opeře *Libuše* jako dílo volně inspirované Rukopisem zelenohorským. Vrcholná Libušina proroctví zde podávají aktualizujícím způsobem v živých obrazech slavné epochy národní minulosti. A je to právě opera, v dobové hierarchii stojící nejvýše na pomyslné hierarchii uměn, Gesamtkunstwerk, která symbolizuje prostřednictvím jednoho z pražských atributů patrně nejdůsažněji český společenský a politický program vždy při každé „oficiální" inscenaci[22]. Ať už se jedná o inscenaci v Národním divadle 1883 po nesplněné korunovaci Františka Josefa I. za českého krále, inscenaci 27. května 1945 v Národním divadle za účasti Edvarda Beneše nebo o státních svátcích samostatné České republiky za přítomnosti Václava Havla či Václava Klause...

Jistě ne náhodou je tedy Praha v 70. a 80. letech 19. století – v boji za české státní právo a prosazování českého měšťanského stavu – rovněž často tematizována v salónní novele. Jak si povšimla Daniela Hodrová[23], například u Jana Liera je Praha spojována s označením „bohyně", „královna" a s nezbytnými rekvizitami (šperky, drahokamy, vzácnými látkami), například na začátku Lierovy novely *Malovaný vějíř* (1885): *„Za nočního temna nesl se vlažný zefýr přes údolí vltavské… Ohnivý vůz Héliův vynořil se z bleskotné brány východu… Věže i báně zahořely, Vltava se oděla briliantovým brokátem. … Roje paprsků slunečních… odestřely velebnou korunu Prahy, vínek paláců a chrámův od Petřína k Belvederu."* Tato kulisa je však jen rámcová, je složena z dobových parnasistně-lumírovských klišé, která působila již ve své době tak literátským afektózním způsobem, že neměla šanci stát se součástí dobové emblematiky. K precizaci, resp. k významovému zjednoznačnění uváděných atributů však došlo, např. v případě epiteta „zlatá", a sice připojením etnicky jednoznačným konotováním „slovanská"[24]. Termín „zlatá slovanská Praha" měl demonstrovat početní převahu obyvatel slovanského, tedy českého původu, nad etnicky, resp. jazykově nečeským obyvatelstvem. Podle H. Svatošové[25] použil poprvé spojení *„naše stará, naše milovaná zlatá slovanská Praha"* pražský starosta, advokát Tomáš Černý při své slavnostní instalaci pražským starostou v roce 1882. Zatímco na české straně byl jeho výrok přijat s bouřlivým nadšením a svému autoru přinesl dokonce o několik let později čestné měšťanství hlavního města království (1895), v německém světě vyvolal řadu protestních prohlášení a přímo v Praze vedl k demonstrativnímu odchodu německých obecných starších z pražského zastupitelství. Od roku 1888 až do prvních poválečných komunálních voleb v roce 1919 bylo pražské zastupitelstvo tak čistě v českých rukou.

Zásadní zlom ve vývoji Prahy jako literárního symbolu přichází v 90. letech 19. století pod vlivem neutěšené společenské politické a kulturní situace[26]. Tehdy se hrdina románu Julia Zeyera *Jan Maria Plojhar* (1891) staví proti Praze, která budila *„myšlenky plné trpkosti a strádání v jeho duši, připomínaly mu vždy buď zapadlou slávu, nebo zuboženou nádheru a zohyzděnou krásu, zapadlé dávné štěstí, dávný zhaslý lesk a přítomnou*

[22] O podrobnostech vzniku libreta i jeho hudebního zpracování viz Mirko Očadlík: Libuše. Vznik Smetanovy zpěvohry, Praha 1939.
[23] Daniela Hodrová: Město, in: Daniela Hodrová, Místa s tajemstvím, Praha 1994, s. 96.
[24] Výraz česko-slovanský je v této souvislosti komplementární s dobovým termínem deutsch-böhmisch.
[25] Hana Svatošová: „Zlatá slovanská Praha". Slovanství ve slovech a skutcích pražské samosprávy, in: Zdeněk Hojda / Roman Prahl, Slavme slavně slávu Slávóv slavných: Slovanství a česká kultura 19. století, Praha 2006, s. 160-171, zde s. 161.
[26] Tento periodizační mezník navrhuje Daniela Hodrová ve studii Praha jako město deziluze v českém románu přelomu století, in: Milena Freimanová (ed.): Město v české kultuře, Praha 1983, s. 168-177.

hanbu a bídu a barbarství celé české země"[27], *„Prahu-královnu, zuboženou a plačící nad svými padlými syny jako Hekuba!"* [28] Oproti tomu Vídeň, jak Plojhar vmete do tváře svému protivníkovi, vídeňskému nadporučíku Müllerovi, *„není než líčená, falešným šperkem ověšená, vydržovaná nevěstka"*[29]. Pro deziluzivní vlastenecké romány se Praha stává z vytoužené milenky a královny děvkou. Důležité jsou rovněž emblematické poukazy na apokalyptičnost, výraznou dominantou se stává – u Zeyera i u Viléma Mrštíka Bílá hora jako místo tragické paměti[30]. Vilém Mrštík o několik let později Prahu pojmenovává rovněž ambivalentně: je pro něj *„jakýmsi nakažlivým morem páchnoucím pelechem všeho nevkusu a barbarství"*[31], ale zároveň i může pro něj znamenat *„Prahu celou, tichou na pohled jako sen, klidnou jako nehybnou tvář masky, přehozenou řídkou clonou podvečerních závojů. Krasavici černou* "[32]. Prostor města bývá tak v deziluzívním románu erotizován, Praha se tak může jevit i jako vytoužená milenka i jako chladná nepřístupná dáma[33].

Poslední úryvek ze známého Mrštíkova románu *Santa Lucia* (1893) poukazuje zároveň i k jisté symbolické podobě města, která se mimo umění pravděpodobně nenalézá. Mám na mysli město jako personifikovaný „subjekt", a to především v próze. V české a ještě více v německojazyčné literatuře – od 90. let 19. století do začátku let 20. století následujícího v románech Meyrinkových, Kafkových, Leppinových – se lze setkat s Prahou jako s *„postavou"*, *ba dokonce „dvojníkem"*[34] Tato stylizace města jako subjektu až do rovinu narativního plánu vypovídá totiž nejen o proměnách literární poetiky, ale – což je mnohem závažnější – i o proměně vnímání kategorie místa mimo umění. Intimita individua je zrušena a hrdina je tak vtažen – podle Růženy Grebeníčkové – do *„davovosti světa"*[35], charakterizované nejen dezorientovaností a nejistotou topografické, ale i existenciální povahy. Řečeno slovy Gustava Meyrinka: *„Neznám jiného města, které by člověka tak podivuhodně kouzelně k sobě vábilo jako Praha, bydlí-li v něm a zvětral-li s ním duchovně, a které by jej tolik vábilo k návštěvě míst jeho minulosti. Vypadá to, jako by mrtví volali nás živé na místa, kde kdysi trávili své pozemské*

---

[27] Julius Zeyer: Jan Maria Plojhar – Tři legendy o krucifixu, Praha 1976, s. 77
[28] Julius Zeyer: Jan Maria Plojhar – Tři legendy o krucifixu, Praha 1976, s. 79.
[29] Julius Zeyer: Jan Maria Plojhar – Tři legendy o krucifixu, Praha 1976, s. 79.
[30] Podle Růženy Grebeníčkové se motiv Bílé hory jako tragického místa paměti objevuje již v rukopisném zápisníku J. V. Friče (tzn. z doby kolem roku 1845). Viz R. Grebeníčková: K polaritě Hrad/Vyšehrad v české a německy psané literatuře, Kritický sborník 17 (1997/1998), s. 35.
[31] Vilém Mrštík: Bestia triumphans, Praha 1897 (přetisk 2000, s. 2-3).
[32] Vilém Mrštík: Santa Lucia, Praha 1958, s. 131.
[33] K této symbolizaci Prahy (a s tím spojenou genderizaci národních konfliktů a exotizaci „toho druhého") srov. naposledy Georg Escher: Prager *femmes fatales* – Stadt, Geschlecht, Identität, in: http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/GEscher1/ (vyhledáno 24. 1. 2009).
[34] Daniela Hodrová: Hodrová, Místa s tajemstvím, Praha 1994, s. 97-100, naposledy Susanne Fritz, Die Entstehung der Prager Textes. Prager deutschsprachige Literatur von 1895 bis 1934, Dresden 2005, zejm. s. 142-163. Je příznačné, že se tento obraz Prahy stal vděčným objektem stereotypizujících (vitalisticko-biologizujících s nezbytným nacionálním a sociálním podtónem) odsudků českých literárních kritiků (Arneho Nováka, Františka Xavera Šaldy, ale i Leppinova souběžníka Arnošta Procházky) a to příznačně na sklonku 1. světové války a počátku ČSR. A. Novák kupř. soudil, že „ze skutečného života pražského nezná, či lépe řečeno, nechce znáti pisatel Golema praničeho. Zcela úmyslně zamlčuje, že kolem groteskního ostrůvku, jakým jest zdejší ghetto, hučí a proudí ruch průmyslový a obchodní, vědecké a umělecké nadšení, radostný a mladistvý příboj mladého a schopného národa. … Jde o soustavný, promyšlený postup německých spisovatelů, kteří vnucují světu zcela propracované pojetí naší Prahy." Své úvahy poté Novák vyostřuje protikladem „o dvou plemenech, dnes vztahující lačné ruce po všech ženácha zítra opájející se mystickými sny a druhé nevzdělané, přikrčené ke zdi a čekající tam na almužnu nebo políček, určené k tomu, aby dodávalo arijským nebo semitským vyvolencům služky a sklepníky, kočí a plavce, „sladká děvčata" a prostitutky. K prvnímu plemeni patří… Gustav Meyrink sám, k druhému překladatel jeho „Golema."" (A. Novák: Pražský román?, Venkov 12. 4. 1917, knižně in: Arne Novák: Krajané a sousedé, 2. Vyd., Praha 1930, s. 179-183, zde s. 181.
[35] Růžena Grebeníčková: Doslov, in Gustav Meyrink: Valpuržina noc – Bílý dominikán, Praha 1992, s. 319.

bytí, by nám pošeptali, že Praha nemá nadarmo své jmého – že je ve skutečnosti prahem mezi životem pozemským a nadsvětím, že je prahem daleko užším než na jiných místech (…) Pak kráčíme jakoby pod jakýmsi vlivem, nevidíme a neslyšíme nic, čeho bychom již dávno nevěděli, ale odnášíme si pocit, na který nelze nám zapomenouti do pozdního stáří – podivný pocit, jako bychom byli nějakým způsobem překročili práh.“[36] Není přitom náhodné, že k této metamorfóze symbolu Prahy došlo právě v takové míře v literatuře německojazyčné. Expanzivní postup českého národního hnutí, v Praze mimo jiné i mocensky potvrzen čistě českým magistrátem, česko-německé národnostní poměry na konci 19. století totiž nebývale vystupňoval. Prohlubující se pocit inferiority pražské německojazyčné komunity, která byla zevnitř navíc čím dále tím více rozdělována i rasovým antisemitismem, vyvolaly navíc u několika autorů pocit nejistoty, vyvolaný *„vědomím existence čehosi silného, živelného, … nesrozumitelného, a tudíž cizího, nepřátelského“*[37]. Budiž zde uvedeno antropomorfi-zované líčení Prahy v románu *O Böhmen!* (1917) šumavského Němce Hanse Watzlika, kdysi chovance pražského učitelského ústavu: *„Avšak tam dole temně hrozilo to zvláštní město, v němž dva národy kráčely vedle sebe cize a pochmurně.“*[38] Použitá Watzlikova slova „cize a pochmurně“ (fremd und finster) svědčí o tom, že přes chtěně manifestovaný německý charakter města a jeho (údajný) německý původ se však hrdinové Watzlikových a Stroblových románů nesnažili do tohoto neznámého světa proniknout a akceptovat jeho komplexnost národní a etnickou, a tedy i sociální a kulturní. Z jejich apriori konfrontačního, avšak v podstatě defenzivního postoje cítíme obavu, strach. Zvláštní roli v tom hraje pudová stránka – éros, sex – jsou to totiž české ženy, které si německé hrdiny podrobují svými erotickými vnady[39]. Ve fikčním světě těchto próz jsou postoje zřetelně určeny – české prostředí byĺo jednoznačně expanzivní, které hrdiny vlastně k oné kon-frontaci nutilo. Václav Maidl upozornil v této souvislosti na příznačný detail, a sice na to, že Watzlik i Strobl, pocházející z jihlavského německojazyčného ostrovu (zejm. v románu *Das Wirtshaus zum König Przemysl*, 1913) situují své hrdiny, obránce „národní državy“ do situací, kdy jsou konfrontováni s atakem české „lůzy“, tedy davu, který na ně v přesile zbaběle útočí[40]. Tím byl vytvářen i mýtus neohroženého a uvědomělého hrdiny[41]. Stejnou dobu a prostředí – tedy i listopadové bouře v roce 1897 po pádu Badeniových jazykových nařízení a vyhlášení stanného práva – líčí i vrstevník Stroblův a Watzlikův Viktor Dyk ve svých románech *Konec Hackenschmiedův* (1904) a *Prosinec* (1906). I zde je Praha personifikována jako „lůza“, „dav“, ovšem vina na vzniklých konfrontacích je viděna zcela zjevně na straně německých provokatérů[42].

„Praha… je město tragické…“, poznamenal Ernest Denis nepochybně pod dojmem

---

[36] Gustav Meyrink: Meyrink, Neviditelná Praha, Praha 1930, přel. Antonín Bayer, nestr. Etymologizující emblém Prahy jako prahu mezi světem „zdejším“ a „ nadsvětním“ se objevuje již v literatuře středověké.

[37] Václav Maidl: Německé literární podoby Prahy na sklonku monarchie, Documenta Pragensia, sv. 19, 2001, s. 147-155, zde s. 151.

[38] Hans Watzlik, O Böhmen!, Leipzig 1917, s. 40.

[39] O vztahu německý muž-česká žena zatíženém v německojazyčné literatuře přelomu 19. a 20. století a první polovině 20. století nemalými genderovými stereotypy pojednal – ne bez obdobných stereotypů – Pavel Eisner (Milenky, Praha 1930, 1992[2]). Srov. i výše předchozí výklad o erotizaci obrazu Prahy v soudobé české literatuře.

[40] Václav Maidl: Německé literární podoby Prahy na sklonku monarchie, Documenta Pragensia, sv. 19, 2001, s. 149-150.

[41] Viz např. Marta Maschke: Der deutsch-tschechische Nationalitätenkonflikt in Böhmen und Mähren im Spiegel der Romane von Karl Hans Strobl. Erfurt, Univ. Diss. 2003 (CD-ROM).

[42] Viktor Dyk: Ovzduší mých studentských románů (předneseno v březnu 1931), in: Jaroslav Med: Viktor Dyk, Praha 1988, s. 367–369; Antonín Hartl: O politickém básníku. Poznámky k dílu Viktora Dyka 1877 – 1931. Praha 1931, zejm. s. 10–17, Robert Kvaček: Doba zrání, in: Josef Tomeš (ed.), Básník a politik: Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka, Praha 2004, s. 30–37.

neutěšených společenských a politických poměrů v Čechách do úvodu knihy *Prague* (1905) českého středoškolského učitele, sokola, překladatele z francouzštiny a propagátoa české kultury ve Francii Jindřicha (Henri) Hanticha. „Každý její kámen nám připomíná hrdinské drama. Nikde nebyl život zmítanější, převraty častější, vášně šílenější, boje zuřivější a lítější. To protože nikde zájmy, o něž šlo, nebyly vážnější a že se vítězství nikde nezdálo protivníkům důsažnější.“[43]

Do jaké míry Denisův výrok může nárokovat svou platnost i pro minulé století, to už je téma pro někoho jiného a na jinou přednášku. S jedním Denisovým výrokem *„Praha je z míst, které velí dějinám“*[44] však souhlasit rozhodně nelze. Domnívám se totiž, že jak v Praze, tak kdekoliv jinde žijí lidé, kteří dějiny spoluvytvářejí či spoluvytvářet mohou. Pokud ovšem chtějí –

Zusammenfassung

Prag zwischen Mythos und Geschichte I. Die Stadt als Symbol

Der Beitrag versucht anhand zahlreicher Beispiele aus der tschechisch- sowie deutschsprachigen Belletristik die Symbolik Prags zu analysieren; dabei kommt er zu folgenden Überlegungen: Prag als Symbol in der Belletristik des „langen 19. Jahrhunderts“ kann man u. a. – nach einer Klassifikation von D. Hodrová – als Objekt, Milieu oder Figur betrachten; auch für Prag bezeichnende geographische und/oder historische Topoi (Hradschin, Wyschehrad, Karlsbrücke, Weißer Berg) werden symbolisiert oder Epitheta (golden, slawisch, caput regni) bestimmt. Das Symbol der Stadt wird auch durch spezifische sprachliche und stilistische Mittel (z. B. parnassische Klischees) verkörpert. In der Studie wird ebenfalls auf parallele sowie auf abweichende Tendenzen in den beiden Literaturen hingedeutet; besondere Aufmerksamkeit wird dabei der unterschiedlichen Interpretation der historischen Embleme Prags ab den 1860er Jahren (am Beispiel Wyschehrad) gewidmet.

[43] Vincy Schwarz (ed.): Město vidím veliké…, Praha 1940, s. 483.
[44] Vincy Schwarz (ed.): Město vidím veliké…, Praha 1940, s. 483.